

Каталін Юхас
(Будапешт, Угорщина)

СТРУКТУРА НАРОДНОЇ МЕДИЦИНИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ЗІ ЗВИЧАЯМИ ГІГІЄНИ Й ОБРЯДОВИМ ОБМИВАННЯМ

Різноманітні способи приймання лікувальних ванн і обмивань належать до основних процесів традиційної, а також професійної медицини. Щоденні гігієнічні процедури, ритуали обмивання в дні календарних свят або особливих періодів у житті людини, а також інші магічні форми обмивання – компонент певної загальної системи. Ці дії розглядаються як комплекс лікувальних та профілактичних заходів, які можна охарактеризувати за допомогою комбінації чотирьох пар протилежних понять, що входять до структури вищезгаданої системи. Цю систему буде конкретизовано на прикладах угорських народних традицій.

Ключові слова: угорська фольклорна традиція, гігієна, вода, обмивання, профілактика.

The article highlights different ways of taking healing bath and washing, which belong to the traditional as well as to the professional medicine. Everyday personal hygiene, washing rituals on calendar holidays and on some special occasions in the life of a person, as well as magician washing forms belong to a whole system. These actions are considered to be a complex of healing and preventive measures and are analyzed according to the combination of four pairs of oppositions, which belong to the structure of a whole system mentioned. The system is illustrated by the examples from the Hungarian folk traditions.

Keywords: Hungarian folk traditions, hygiene, water, washing, preventive measures.

Разнообразные способы принятия лечебных ванн и обмываний принадлежат к основным процессам традиционной и профессиональной медицины. Ежедневные гигиенические процедуры, ритуалы обмываний в дни календарных праздников или особенных периодов в жизни человека, а также другие магические формы обмывания – компонент определенной общей системы. Эти действия рассматриваются как комплекс лечебных и профилактических мероприятий, которые можно охарактеризовать при помощи комбинаций четырех пар противоположных понятий, которые входят в структуру вышеупомянутой системы. Эта система будет конкретизирована на примерах венгерских народных традиций.

Ключевые слова: венгерская народная традиция, гигиена, вода, обмывание, профилактика.

Різноманітні способи прийняття ванн і обмивання – важливі методи зцілення від захворювань, що їх застосовують не тільки в народній, але й у професійній медицині.

Лікування чистою водою з додаванням до неї рослинних, мінеральних чи тваринних складників з давніх часів є популярним і дієвим методом зцілення хвороб. Вивчаючи звичаї народної гігієни¹, я часто мала справу з різними варіантами магічних і раціональних дій, які передували процесу лікування та / або профілактики.

У цій статті я розглядаю методи та процедури обмивання на конкретних прикладах.

Основні положення статті.

1. Дефініція понять «чисто» – «нечисто», «очищення» і відповідні тематики.

2. Раціональний характер і магічна міфологічна символіка води як основного засобу очищення.

3. Я представляю цілісну систему способів лікування та профілактики на конкретних прикладах угорської народної традиційної медицини та методів гігієни.

Насамперед слід зауважити таке: поперше, необхідно чітко визначити значення понять «чисте» / «нечисте» та очищення як шлях від нечистого до чистого; по-друге, необхідно сказати декілька слів про раціональні й міфологічні, магічні, символічні властивості води як найголовнішого засобу будь-якого очищення, лікування та профілактики хвороб; по-третє, я представляю цілісну систему способів лікування та профілактики за якою схематично опишу лікувальні і профілактичні процедури обмивань та промивань.

Поняття «очищення», «гігієна», «чистота». Гігієною охоплено сукупність практичних дій, які фізично очищують тіло, одяг, навколишнє середовище від бруду (нечистоти), що приводить їх до

Поняття охайності

- тіло
- одяг
- навколишнє середовище

(матеріальна, фізична)

БРУДНЕ → ЧИСТЕ

непорядне

порядне

гидке

гарне

ХАОС

(немає чіткої межі)

ПОРЯДОК

не можна

треба

погане

ідеальне

хворе

здорове

небезпечне (tabu)

безпечне

НЕЧИСТЕ

→ **ЧИСТЕ**

(символічно, ритуально, духовно)

порядку; ця система процедур відповідає вимогам та уявленням певного історичного часу.

Зокрема, гігієна є складовою фізичної культури, яка включає обмивання тіла (миття волосся, догляд за нігтями, очищення вух, носа, чищення зубів), а також (у деяких народів) догляд за ротовою порожниною, очищення кишківника, шлунку; нарешті, відповідно до суспільних поглядів сюди ж відносяться розчісування волосся, епіляція тіла, використання косметичних засобів, нанесення помади, зміну одягу та нижньої білизни.

Дотримання гігієни у фізичному розумінні та ритуальний процес обмивання часто збігаються і виконуються на різних рівнях – очищення тіла, одягу, оточуючого середовища. Процес переходу із стану «нечистоти» в протилежний стан – «чистоти» – поєднує ці два антагоністичні поняття, які можна описати великою кількістю визначень-антонімів (див. мал. 1).

Відповідно до вищевикладеного дії з дотримання особистої гігієни можна поділити на дві великі групи:

– щоденна, побутова практика купання, обмивання тіла, а також предмети, дотичні до цього процесу;

– ритуальні обмивання водою у зв'язку з особливими життєвими подіям (річниця, святковий день, кризова ситуація тощо) і

застосування обмивання водою у зв'язку з різними повір'ями.

Вода і гігієна. Основним засобом гігієни є вода. Водночас – це і джерело загрози для життя та руйнівна сила, що несе загибель. Процес очищення водою містить як раціональне зерно, так і ритуальне, магичне начало. Уявлення про магичну дію води засноване на знанні про її раціональні властивості та вплив на оточуючий світ (див. мал. 2 а).

Система лікувальних і профілактичних процедур обмивань та промивань.

Два основні завдання медицини – лікування і профілактика хвороб. Обидва завдання розвиваються і доповнюють один одного з початку існування наукової медицини. Попри це, під поняттям «медицина» часто розуміють лише процес лікування. Цієї позиції дотримуються вчені, які вивчають народну медицину. Це пояснюється тим, що дослідники аналізують предмет вивчення з позицій етнографічних, народних традицій, а не з погляду науки про медицину. На жаль у найостанніших дослідженнях угорських етнографів відсутня згадка про превентивні засоби народної медицини, які широко відомі та ефективні як профілактичні процедури, що допомагають уникнути різних захворювань. У професійній етнографічній літературі згадано різноманітні профілак-

Мал. 2 а

тичні дії для уникнення хвороб; але ця інформація міститься в розділах, де описано народні звичаї харчування та різні народні повір'я.

Розглядаючи процес лікування з погляду гігієни, очевидно, що мета обмивання – профілактика й лікування. Є багато способів використання води й лікувальних / профілактичних відварів. Ми надамо особливої уваги таким способам застосування води, які містять обмивання, промивання, купання, занурення у воду, оббризування водою, поливання й обливання водою.

У цій роботі зроблено спробу нової систематизації народних гігієнічних традицій, які сприяють процесу вивчення гігієни з погляду медицини.

Основний смисл нової системи полягає в застосуванні антагоністичних понять, які відображають елементарні функції та призначення лікувальних / профілактичних дій і одночасно є кістяком побутових / щоденних / практичних звичок людини. На мал. 2 а подано чотири пари понять-антонімів, за допомогою яких можна повністю описати будь-який традиційний гігієнічний звичай.

Мал. 2 б

функція	лікування	профілактика
принцип	раціональний	магічний
актор	спеціаліст	дилетант
місце	дім	заклад

Матриця медичних аспектів гігієнічних звичаїв та обрядових обмивань. На мал. 2 б ця інформація відображена у вигляді матриці. На світлому тлі записані основні аспекти, на темному – їх антоніми.

Кожний побутовий звичай може бути або лікуванням, або профілактикою хвороби, або тим й інших одночасно. За місцем проведення процедури процес може відбуватися або вдома, або в спеціальному місці, або в обох місцях. Під поняттям «спеціальне місце» треба розуміти такий заклад, де спеціалісти надають допомогу своєму пацієнту, наприклад, дім знахарки, яка допомагає породіллі, а також такі місця, де лікування / профілактику можуть проводити без присутності спеціаліста, наприклад, баня, купальня або місце паломництва. Поняття «лікування / профілактика» і «дім / заклад» є абсолютними категоріями.

І навпаки, пари дилетант / спеціаліст і раціональний / магічний є відносними категоріями, тобто мають перехідні варіанти². Спеціалістом називаємо таку особу, яка має певні професійні знання на достатньо високому рівні (вище середнього). Спеціалістом вважаємо, наприклад, лікаря, ученого, а також пастуха.

Часто доволі важко визначити наскільки раціональним є застосований принцип лікування / профілактики. Тому трапляються випадки, коли одну й ту ж саму дію згадують і як раціональний, і як ірраціональний процес.

Лікування; очищення та зняття порчі. Лікування необхідне в тому випадку, коли порушено біологічний баланс організму людини, тобто людина хворіє. Стан захворювання з давніх часів вважають «нечистим» станом людини, який небезпечний для оточуючого середовища хворого. Окрім хворо-

би, людина перебуває в нечистому стані в момент своєї сексуальної активності – менструація, коїтус, пологи, а також у момент смерті³. Спільним коренем вищеназваних «нечистих» станів є певний кризовий момент, проти якого необхідно застосовувати певний захист за допомогою води, купань (часто ритуального характеру).

Купання хворих, застосування різноманітних обмивань

функція	лікування	профілактика
принцип	раціональний	магічний
актор	спеціаліст	дилетант
місце	дім	заклад

Починаючи від процесів над відьмами і аж до досліджень у наш час, накопичено багато відомостей про лікувальні купальні обмивання та їхні способи⁴. Відомі раціональні й ірраціональні способи лікування за допомогою води, купання та обмивань.

Домашнє лікувальне обмивання

функція	лікування	профілактика
принцип	раціональний	магічний
актор	спеціаліст	дилетант
місце	дім	заклад

У холодну пору року, під час виконання різних робіт під відкритим небом, часто можна отримати серйозне переохолодження кінцівок. У таких випадках традиційно застосовували гарячу ванну. Жителі Верхньої Тиси часто додавали у воду листя білого бузку та кварцовий розчин. Лікувальну ванну приймали щовечора⁵. Для зменшення болю в ногах також парили ноги в гарячій воді з додаванням різноманітних відварів з лікувальних рослин⁶.

Застосування гарячої ванни для лікування загальної слабості

функція	лікування	профілактика
принцип	раціональний	магічний
актор	спеціаліст	дилетант
місце	дім	заклад

У нижчеподаному прикладі наведений «рецепт» із приготування загальнозміцнюючої ванни (у воду додається відвар «дев'ятисильної» трави) і застосування магії. У цьому випадку обмивання можна вважати ірраціональним, хоча, безумовно, у купанні є позитивний лікувальний момент.

Коли моєму сину виповнився 1 рік, і він почав ходити, його кістки були на-

стільки слабкими, що він ледь тримався на ногах. Моя тітонька порадила нам зробити відвар дев'ясила. За її рецептом я приготувала ванну малюку. Кожного ранку протягом дев'яти днів я купала мого сина в лікувальній воді. Після останнього купання воду треба було вилити до заходу сонця. Після цього біль у ногах дитини зник, малюк почав ходити.

Приготування «вугільної» води та її використання проти пристраїту й різних хвороб

функція	лікування	профілактика
принцип	раціональний	магічний
актор	спеціаліст	дилетант
місце	дім	заклад

Для зняття вроків і лікування різних захворювань часто використовували так звану вугільну воду, яку готували певним магічним чином з використанням ритуальних дій. Здебільшого таке лікування застосовували до маленьких дітей. Існувало чимало різноманітних способів виготовлення і використання «вугільної» води. Зазвичай у невелику кількість води додавали певну кількість вугілля, в отриманому розчині малюка купали, потім хворий мусив випити якусь кількість цієї води, залишок виливали або під ліжко хворого, або в інше спеціальне місце. Існувало повір'я, якщо вуглинка осідала у воді, то на дитину справді були наведені вроки. Якщо ж вуглинка плавала по поверхні води – тоді малюк здоровий.

Домашнє лікувальне купання, приготовлене спеціалістом

функція	лікування	профілактика
принцип	раціональний	магічний
актор	спеціаліст	дилетант
місце	дім	заклад

Якщо домашнє лікування виявлялося безрезультатним, мешканці сіл часто зверталися по допомогу до знахарів, які вміли готувати різноманітні лікувальні ванни. Сьогодні доволі важко визначити до якої категорії можна віднести такі лікувальні ванни – до раціонального чи ірраціонального способу. Приклад, поданий нижче⁷, ілюструє позитивний результат застосування лікувального купання.

Молода дівчина впала, після чого не могла ходити. Традиційна медицина виявилася безсилою. Знахарка запропонувала свій спосіб лікування. Необхідно

підмести горище конюшні, де зберігалося сіно прищівника. Із зібраної сухої рослини необхідно було приготувати гарячу ванну та в цій воді щовечора купати дівчину. Важко повірити, але після декількох днів дівчина знову почала ходити.

Лікування в банях, купальнях

функція	лікування	профілактика
принцип	раціональний	магічний
актор	спеціаліст	дилетант
місце	дім	заклад

На території Угорщини є мінеральні джерела, які з давніх часів використовували всі мешканці країни. Збереглося багато історичних документів, де описано народні купальні / бані, згадані під латинською назвою *balneum rusticum*. У 1423 році незалежно від рангу і походження, усі жителі ходили в одну й ту ж купальню-балаган. У 1669 році англійський мандрівник Браун описав сім різних видів бань: для аристократії, дворянства, селян, дружин селян, жебраків, хворих і для циган. У бані для циган купали також коней. У країні було багато лікувальних купалень для селян – у Баконьсентласло, Хевізі, Шиклоші, Путноке та в багатьох містах Ердея⁸. У купальнях люди купалися безпосередньо в самому мінеральному джерелі або в чанах, у яких воду підігрівали. Лікування проводили один або багато разів, залежно від важкості захворювання.

Купання і лікування в лікувальних купальнях за допомогою спеціаліста

функція	лікування	профілактика
принцип	раціональний	магічний
актор	спеціаліст	дилетант
місце	дім	заклад

Монахи, зокрема бенедиктинці і брати ордену святого Іоанна, турбувалися не тільки про душу, але й про тіло – вони займалися лікуванням. Устав ордену святого Бенедикта передбачав обов'язковий догляд і лікування хворих людей. Багато монастирів спеціально побудували поряд з мінеральними й лікувальними гарячими джерелами⁹. Брати ордену святого Іоанна – пізніше цих монахів називали хрестоносцями – у XII ст. оселилися у Фелхевізі. Лікувальний комплекс Святого Духа включав церкву, що стояла на місці сьогоденних купалень Лукач і Цезар, дім для бідних, лікарню та лікуваль-

ну баню¹⁰. Історична хроніка розповідає, що св. Маргіт і св. Єлизавета власноручно купали хворих людей¹¹. Часто в банях для селян відвідувачі могли скористатися послугами цирульника і банщика. Банщик пускав кров і застосовував лікування банками.

Лікувальне обмивання з колодязів зі святою водою в місцях паломництва

функція	лікування	профілактика
принцип	раціональний	магічний
актор	спеціаліст	дилетант
місце	дім	заклад

Мотивація відвідування святих місць – паломництва – багато в чому збігається з мотивацією відвідування лікувальних джерел. Більшість місць паломництва – поряд з лікувальними / святими джерелами. Деякі місця паломництва стали такими через легенди, що розповідали про чудо зцілення лікувальною водою. Люди приходили для лікування різноманітних хвороб очей, ніг, ревматизму, подагри, а також багатьох невиліковних захворювань, таких, як рак, параліч, німота і сліпота. Існували й «універсальні» місця паломництва, де виліковували будь-які хвороби, і спеціалізовані святі місця – лікувалися певні захворювання. До останніх належить Матраверебийсенткут, який неодноразово відвідувала й авторка цього повідомлення. У згаданому місці є три джерела, назви яких віддзеркалюють чудесні зцілення¹². Колодязь зі святою водою зцілює не тільки тіло, але і очищує душу полонника від гріхів, від пережитих страждань, а також очищує тіло від ритуальної «нечистоти», тим самим і від хвороби також.

Домашнє обмивання хворих святою водою

функція	лікування	профілактика
принцип	раціональний	магічний
актор	спеціаліст	дилетант
місце	дім	заклад

Католицьке населення країни часто використовувало святу воду, а також воду з лікувальних / святих джерел для зняття пристриту, лікування і для інших магічних цілей¹³. Воду, освячену на Святвечір, тримали в особливій посудині у світлиці, окрім того, святу воду наливали в спеціальну посудину, що стояла під настінним розп'яттям¹⁴. Люди вірили, що достатньо окропити тіло хворого декількома крап-

лями святої води або додати декілька крапель до напою – і настане повне зцілення¹⁵.

Ритуальне обмивання нехворої людини, яке здійснюють для зняття «нечистоти»

функція	лікування	профілактика
принцип	раціональний	магічний
актор	спеціаліст	дилетант
місце	дім	заклад

Ритуальне обмивання здорової людини, що очищує її від «нечистоти», є також лікувальним ритуалом. Наприклад, обмивання під час менструації, купання після сексуального акту, обмивання перед їжею, хрещення новонародженого, миття рук після похорону.

Профілактика

функція	лікування	профілактика
принцип	раціональний	магічний
актор	спеціаліст	дилетант
місце	дім	заклад

Велика кількість згаданих обмивань як з раціонального, так і з ірраціонального погляду може слугувати не тільки для лікування хвороб, але і для попередження їх. Наприклад, купання в лікувальних дже-релах, обмивання під час паломництва.

Обмивання в місцях паломництва для попередження хвороб, пристрїту

функція	лікування	профілактика
принцип	раціональний	магічний
актор	спеціаліст	дилетант
місце	дім	заклад

Часто люди здійснювали паломництво не лише через біду або хвороби. Мотивацією для паломництва могли стати висловлення вдячності за допомогу, послану «згори», а також бажання здійснити покаєння. Під час паломництва люди керувалися не тільки релігійними переконаннями, але і бажанням відпочити, розважитися, побачити нові місця, познайомитися з новими людьми. У такому разі людина для профілактики здійснювала обмивання у святому джерелі, але одноразово, з метою збереження здоров'я. Також люди часто відвідували лікувальні купальні для розваг, відпочинку, особливо, якщо вони проживали поблизу термального джерела. Люди думали, що, купаючись у лікувальній воді, вони укріплюють своє здоров'я, допомагають розслабитися тілу, утомленому тяжкою працею, запасуються

енергією на тривалий час. Регулярне відвідування лікувальних купалень для профілактики хвороб дуже часто збігалося із щотижневою банею.

функція	лікування	профілактика
принцип	раціональний	магічний
актор	спеціаліст	дилетант
місце	дім	заклад

Як і до місць паломництва, візит до лікувальних купалень також здійснювали з метою відпочинку, відволікання, особливо люди, які жили поряд.

Регулярне обмивання як найголовніший спосіб профілактики хвороб

функція	лікування	профілактика
принцип	раціональний	магічний
актор	спеціаліст	дилетант
місце	дім	заклад

Регулярне обмивання є найважливішим способом збереження здоров'я. Важливість цієї процедури медицина пропагувала з давніх часів. Саме поняття «чистота» змінювалося залежно від історичного періоду, і по-різному інтерпретувалося різними суспільними класами. Чистота обмивання завжди залежала від актуального світогляду суспільства, його освіченості.

У середні віки в Європі купальні використовували так, як і в античні часи, тобто з метою збереження здоров'я¹⁶. Але після великих епідемій, упродовж майже двох століть обмивання перестало бути важливою складовою людського життя¹⁷. Лише з XVIII ст. вода знову стала важливою в житті людини, знову зростає роль особистої гігієни як запоруки збереження здоров'я. Необхідно зауважити, що вагомість ролі води була підкріплена й науковими дослідженнями того часу.

Відповідно до теорії про чисту шкіру пори шкіри мають вільно дихати, динамізуючи тіло, холодна ж вода укріплює м'язи тіла¹⁸.

Суспільство було переконане, що для того, аби людина була здоровою, сильною, енергійною, необхідно дотримуватися правил особистої гігієни. Наукові відкриття про існування мікробів надзвичайно високо підняли роль гігієни для профілактики захворювань і попередження інфекцій.

Хоча у Європі вже існувала нова про-світницька концепція особистої гігієни, неосвічене селянство і надалі керувалося архаїчними поглядами на обмивання і ку-

панья. Для цієї частини населення купання було або способом лікування, або розваги.

Документи XIX ст. – звіти лікарів – засвідчують існування особливого методу особистої гігієни у відгінних пастухів. Основний принцип цього способу полягав в обмащуванні свого тіла й волосся на голові товстим шаром жиру, який оберігав їх від вошей та інших паразитів.

Ритуальне обмивання для збереження здоров'я, краси, плодючості, перше обмивання новонародженого

функція	лікування	профілактика
принцип	раціональний	магічний
актор	спеціаліст	дилетант
місце	дім	заклад

Вода, як життєво важливий елемент природи, а також роль води в особливих випадках людського життя, перетворювала просту воду на «живу», яка зберігала молодість, очищувала від бід і хвороб, ставала джерелом відчуття катарсису для людини. У певний період року вода мала особливу силу: наприклад, під час зимового сонцевороту або під час весняного сонцестояння¹⁹. Обмивання з метою оновлення в дні Різдяного посту, у перший день нового року, частіше купання навесні відносять до давніх культових ритуалів²⁰. З початком весни спостерігається велика кількість води, яка біжить – танення снігів, весняні дощі, повінь, розливання рік. Ці явища справляли вплив і на тваринний світ, і на світ людини. Тому весняне обмивання здавна вважали джерелом нової сили, вивільненням внутрішніх резервів організму²¹.

В особливі весняні дні існували ритуальні звичаї для підвищення плодючості, уникнення безпліддя та хвороб. Скроплення водою в пасхальні дні має язичницьке коріння. Давня назва цього звичаю – поливаний понеділок – означає не поливання водою, а повне занурення у воду. Язичницькі звичаї тісно переплелися з християнськими, тому що саме на Пасху часто відбувався обряд хрещення. І коли християнська церква змінила ці звичаї, у народі залишився традиційний обряд скроплення водою²².

Під час обрядів переходу, у момент народження людини ми маємо справу з двома ритуальними обмиваннями. Метою першого обмивання немовляти є, поруч з іншою позитивною метою, збереження його

здоров'я. Існує чимало свідчень про різноманітні магічні предмети, які клали у воду для першої купелі немовляти, а також збереглося повір'я про те, що виливання першої купільної води зберігає здоров'я малюку й захищає його від біди та хвороб²³.

***

Ми розглянули обмивання в новій системі – з погляду медицини. Доведено існування багатьох точок зіткнення купання і лікування.

Якщо розглядати медицину з погляду історії народних звичаїв гігієни та давніх релігійних магічних процедур, різноманітних обрядових обмивань, стає очевидним, що обидва завдання – профілактика і лікування – мають однакову важливість.

Щоденні гігієнічні звички, релігійні ритуали, обмивання, що відповідають певним календарним датам релігійних свят кожного народу або знаковим подіям у житті окремого його індивіда (народження, смерть, шлюб, обряд ініціації), становлять певну цілісну систему, яка є невід'ємним елементом культури певного етносу.

У народній традиції кожний акт умивання, обмивання тіла розглядається як акт очищення організму від усього небажаного (фізичного і духовного): фізичного бруду, магічних заклинань, які можуть нести захворювання, моральних проблем особистого і суспільного характеру. Ці дії розглядаються як комплекс лікувальних і профілактичних заходів, і кожний з них може бути охарактеризований за допомогою чотирьох пар протилежних понять, що є основою структури вищезгаданої системи.

Примітки

¹ Див. праці автора:

Juhász K. A vízzel kapcsolatos hiedelmek és mágiikus eljárások Abán // A Falu. – 1994. – IX. – 2. – P. 85–94; Juhász K. Tisztálkodás és szépségápolás Abán a két világháború között // Ethnographia. – 1995. – CVI. – P. 861–902; Juhász K. Ritual washing at the sacred wells of pilgrimages and its symbolism // Bildsprache – Visualisierung – Diagrammatik. III. Akten des gleichnamigen 3. Internationalen Interdisziplinären Symposiums (Semiotische Berichte 21. 3, 4 / 1997.), Wien, 1996. – Wien, 1997. – P. 263–288; Juhász K. A víz szerepének változása Abán a század elejétől napjainkig // Hagymány és modernizáció a kultúrában és a néprajzban / ed. Z. Fejős, A. Szűcs. – Budapest : Néprajzi Múzeum, 1998. – P. 131–150; Juhász K. Paraszti fürdőélet a két világháború között // A turizmus mint kulturális rendszer / ed. Z. Fejős. –

Budapest : Néprajzi Múzeum, 1998. – P. 156–168; *Juhász K.* Tisztaság fél egészség. A tisztálkodási szokások népi gyógyászati vonatkozásai // Test, lélek, természet. Tanulmányok a népi orvoslás emlékeiből [Body, Spirit, Nature. Essays of Folk Medicine] / ed. Barna Gábor-Kótyuk Erzsébet. – Budapest ; Szeged : Szegedi Tudományegyetem (SZTE) Néprajzi Tanszék, 2002. – P. 135–151; *Juhász K.* Paraszti tisztálkodás // Fürdés / ed. Alexander Brody, Torma Tamás (Alibi hat hónapra). – Budapest : Alibi, 2003; *Juhász K.* A famelencétől a fürdőszobáig. Adalékok a paraszti tisztálkodás eszközkészletének és helyének változásához a 20. század első felében // Ház és Ember. A Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum évkönyve. – 2003. – 16. – P. 109–130; *Juhász K.* Obredi, cvrzani s vodata pri blgarite bz osnova cbirkite na cetirima ungarski izsledovateli // Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiségek néprajzából / ed. Eperjessy, Ernő. – Budapest : Magyar Néprajzi Társaság, 2004. – P. 78–89; *Juhász K.* Meg is mosakodjál. Magyar népi tisztálkodás a 20. században. – Budapest : Timp, 2006; *Juhász K.* Meg is mosakodjál! Higiénia a 20. századi falun. – Szentendre : Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2006; *Juhász K.* Ó szent víz... A szentkúti rituális mosakodás // Lélek és élet / ed. Selmeczi Kovács, Attila Veszprém. – Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 2006. – P. 65–72; *Juhász K.* Úrilányok és hamupipókék – tisztálkodási szokások a 20. századi Budapesten // «Budapest» XXX. – 2007. – 6. – P. 12–14; *Juhász K.* Lábfürdő 4 fillér – Tisztasági fürdők Budapesten // «Budapest». – 2007. – XXX. – 11. – P. 30–32; *Juhász K.* A tisztálkodás és szépségápolás átalakulása falun az 1960–1970-es években // Múltunk. – 2008. – LIII. – 3. – P. 109–121; *Juhász K.* Víz és higiénia. Elhangzott az MTA Tudomány napja alkalmából rendezett ülésen [Elektronnyj resurs]. – 2008. – Режим доступу : www.mta.hu/fileadmin/L_osztaly/eloadastar/A_viz_JuhaszK.pdf; *Juhász K.* «A bőre öre...» Tisztálkodás és szépségápolás falun az 1960-as, 1970-es években // Öltöztessük fel az országot! Divat és öltözködés a szocializmusban / eds. Simonovics Ildikó, Valuch Tibor. – Budapest : Argumentum Kiadó, Budapesti Történeti Múzeum, 1956-os Intézet, 2009. – 223–248; *Juhász K.* (ed.) Tiszta sorok. Tanulmányok a tisztaságról és a tisztálkodásról (Documentatio Ethnographica 5). – Budapest : L'Harmattan, Angyal földi Helytörténeti Gyűjtemény, MTA Néprajzi Kutatóintézete, 2009; *Juhász K., Szabó Z.* Forráskutak, mosóházak a történeti Zala megye Tapolcai járásában // Balatonfelvidék népi építészete / eds. Cseri M., Lackovits E. – Szentendre ; Veszprém : Laczkó Dezső Múzeum – Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 1997. – P. 363–394; *Juhász K.* Cleanliness and Personal Hygiene in Hungarian Villages from the Turn of the Twentieth Century to the Present Day // Revista de Etnografie și Folclor. – Bucharest : Editura academiei Romane, 2010. – (New Series 1–2/2010). – P. 117–135; *Юхас К.* Унгарската «үрдő»: място за отдых, развлечения, възстахование и лечение. Исторически преглед //

Български Фолклор. – 2011. – XXXVII. – 1. – P. 63–83.

² Утім, як ми знаємо, межа між ірраціональним і раціональним поступово змінюється: упродовж розвитку науки може виявитися, що ірраціональні дії є раціональними, і навпаки.

³ Про нечисті стани і способи захисту від них існує чимало літератури. Одні з найдавніших описів ми знаходимо в Старому Завіті, передусім у книзі Мойсея. Серед дослідників варто згадати Мері Дуглас, яка вивчала ритуальні очисні правила і пов'язані із цим численні проблеми (див., напр.: *Douglas M.* Purity and Danger. Concepts of Pollution and Taboo. – Londres, 1966).

⁴ Короткий історичний огляд про лікувальні купальні з багатьма посиланнями на угорські та зарубіжні дослідження див.: *Juhász K.* Népi tisztálkodási szokások Magyarországon a XX. század első felében : doktori disszertáció. ELTE Magyar és összehasonlító folklorisztika doktori iskola. – Kézirat, 2001. – P. 17–28. Див. також: *Berde K.* A magyar nép dermatológiája. A bőr és betegségei népünk nyelvében, hiedelmeiben és szokásaiban. – Budapest, 1940. – P. 155–159; *Vajkai A.* Parasztfürdőhelyek. – Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei, 1955. – P. 76–105. Кілька прикладів про купальні, що мали місце в процесах над відьмами: *Komáromy A.* Magyarországi boszorkánypercek oklevéltára. – Budapest, 1910. – 33, 235, 267, 393, 414 та ін.

⁵ *Makai B., Kiss J.* Népi gyógyítások Szatmárban. – Budapest, 1988. – P. 118.

⁶ *Juhász K.* A vízzel kapcsolatos hiedelmek és mágikus eljárások Abán // A Falu. – 1994. – IX. – 2. – P. 89.

⁷ Приклади подано із записів Бели Макаї та Йожефа Кішша, здійснених у Верхній Тисі (*Makai B., Kiss J.* Népi gyógyítások Szatmárban... – P. 105).

⁸ *Vajkai A.* Parasztfürdőhelyek... – P. 79–81, 102.

⁹ *Bertényi I.* Középkori művelődés 1998. – P. 104–106; *Kósa L.* (szerk): Magyar művelődéstörténet. – P. 54–135.

¹⁰ Відомо, що 1928 року тут лікували вмираючого єпископа з Естергома Лодомера (*Zolnay L.* Ünneper és hétköznapi a középkori Budán. – Budapest : Gondolat, 1986. – P. 74).

¹¹ *Bellus I., Szabó Z.* (ford.) Árpád-házi Szent Margit legrégebb legendája és szentté avatási pere. – 1999. – P. 32, 64, 68, 73, 80, 84.

¹² У назвах ідеться про те, що у хворих, які благали про зцілення, по всій країні був поширений звичай вішати шматки тканини на дерева навколо джерела.

¹³ *Manga J.* A hasznosi tömegpszichózis // Ethnographia. – 1962. – LXXIII. – P. 355–356.

¹⁴ Зберігання свяченої води було улюбленим звичаєм всього Мезьофльолда (*Gelencsér J.,*

Lukács L. «Szép napunk támadt». A népszokások Fejér megyében – 1991. – P. 175–176.

¹⁵ Лікування очей свяченою водою було поширене по всій Угорщині (див.: *Manga J. A hasznosi tömegpszichózis // Ethnographia. – 1962. – LXXIII. – P. 355–356; Balogh J. Szemgyógyítás szenteltvízzel // Ethnographia. – 1926. – XXXVII. – P. 37; Csefkó G. Szemgyógyítás szentelt vízzel és a szentelményekkel kapcsolatos hiedelmek // Ethnographia. – 1927. – XXXVIII. – P. 40–42; Bálint S. Népiünk ünnepei. Az egyházi év néprajza. – Budapest, 1937. – P. 156–158.*

¹⁶ *Corson R. Fashions in Makeup from Ancient to Modern Times. – London, 1972. – P. 83–85, 114–116; Kiby U. Bäder und Badekultur in Orient und Okzident. Antike bis Spätbarock. – Köln, 1995. – P. 117–118; Prevenier W. (főszerk.) Le prince et le peuple. Images de la société du temps des ducs de Bourgogne (1384–1530). – Antwerpen, 1998. – P. 24, 123–125, 138, 216.*

¹⁷ *Braudel F. Anyagi kultúra a kapitalizmus korában. – Budapest, 1985. – P. 330–334; Vigarello G. Concepts of cleanliness: changing attitudes in France since the Middle Ages (a «Le Propre et le Sale L'18; Vigarello G. Concepts of cleanliness... – P. 229–231; Kósa L. Fürdő kultúra és természetszemlélet kapcsolata a felvilágosodástól a 20. század elejéig // Várkonyi Á., Kósa L. (szerk.). Európa híres kertje. Történeti ökológiai tanulmányok Magyarországról. – Budapest, 1992. – P. 201–222 ; 1993. – P. 201–222.*

¹⁹ Про ці катарсичні ритуали в Угорщині докладніше див.: *Szendrey Á. Az életvize karácsonyi népszokásainkban. – Ethnographia. – 1940. – LI. – P. 393–401.*

²⁰ Про ці давні звичаї відомо, що вони вплинули на перебіг угорської середньовічної літургії, бо Книга Буття й Апокаліпсис дають йому сакральне тлумачення, остаточне підтвердження: 2.8.10. Згадка про ріку з посудини: Апокаліпсис 22. 1–2.: Вода і дерево життя. Про це докладніше див.: *Bálint S. Népiünk ünnepei. Az egyházi év néprajza. – Budapest, 1937. – P. 156–158.*

²¹ *Berde K. A magyar nép dermatológiája. A bőr és betegségei népiünk nyelvében, hiedelmeiben és szokásaiban. – Budapest, 1940. – P. 35.*

²² Див.: *Bálint S. Népiünk ünnepei... – P. 233–234; Szendrey Z. A tavaszélı ünnepkörének szokásai és hiedelmei // Ethnographia. – 1941. – LII. – P. 101–110; Magyar néphit és népszokások. – Budapest, 1925. – P. 249–251.*

²³ Подаємо лише кілька посилань з багатьох: *Szendrey Á., Szendrey Z. Szokások // Magyarország néprajza. – Budapest, 1937. – IV. – P. 160; Gönczi F. Göcsej, s kapcsolatban Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. – Kaposvár, 1914. – P. 193–194; Temesváry R. Előítéletek, nép szokások és babonák a születés körében Magyarországon. – Budapest, 1899.*

(Переклад з російської О. Чебанюк)